

Фоміних М.В.*викладач кафедри фінансів
Національного університету „Острозька академія”*

ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти регулювання банківської ліквідності. Зосереджено увагу на існуючій в Україні системі економічних нормативів регулювання ліквідності комерційних банків. Зазначено, що, оскільки існуючі нормативи є недосконалими, НБУ потрібно посилити розпочату децентралізацію управління ліквідністю, дозволивши комерційним банкам самостійно визначати рівень ліквідності, але й надалі здійснювати постійний її моніторинг. Відмічено також, що менеджерам з управління ліквідністю важливіше розглядати не рівень показників ліквідності, а їх динаміку.

This article deals with theoretical aspects of the bank liquidity regulation. Special attention is paid to the system of economic regulation standards of the bank liquidity. It is stressed that the National Bank of Ukraine should strengthen started decentralization of the liquidity management. This enables banks to define liquidity level independently. It is mentioned that managers should examine the liquidity indexes dynamics and not their level.

Управління фінансами комерційного банку є складним взаємозалежним процесом управління формуванням ресурсів банку – власних (капіталу) і залучених (зобов'язань) – та їхнім розміщенням при проведенні різних активних операцій.

Ціль управління фінансами банку – одержання прибутку при дотриманні обмежень, що вводяться регулюючими органами, а також додаткових внутрішніх обмежень, що можуть установлюватися керівництвом банку. Але фінансові операції практично завжди пов'язані з ризиком. Таким чином, невід'ємною частиною управління фінансовими операціями з метою забезпечення їхньої прибутковості є вжиття заходів, що знижують ступінь пов'язаного з ними ризику.

У структурі ресурсів банків основну частину складають залучені кошти – депозити вкладників і клієнтів та позичкові кошти, які банк зі своєї ініціативи може взяти в інших банків чи інвесторів, у тому числі шляхом випуску боргових зобов'язань. Ця обставина при управлінні фінансами банку обумовлює важливість

проблеми ліквідності вкладених у банк коштів, чи, інакше кажучи, здатності банку вчасно виконувати свої зобов'язання по поверненню вкладених у нього коштів і виплаті відповідного доходу. Актуальною також є потреба розроблення сучасних підходів до регулювання банківської ліквідності.

Банківську ліквідність та проблеми, пов'язані з її регулюванням, розглядали у своїх наукових працях як закордонні науковці – Пітер С.Роуз, Сінкі Дж.Ф., Портер Роберт С., Лаврушин О.І., Кротонов В.В., Диченко М.Б., Батракова Л.Г., Панова Г.С., так і українські вчені – Примостка Л.О., Корнєєв В.В., Кіндрацька Л.М., Мороз А.М., Герасимович А.М., Луців Б.Л., Грудзевич Я.В., Оконська О.О., Дзюблюк О.В. Проте теорія та практика регулювання банківської ліквідності комерційних банків України засвідчують, що багато аспектів даної проблематики залишаються мало дослідженими та потребують детальнішого вивчення.

Ліквідність банку є одним із основних і найбільш складних факторів, що визначають його фінансову стійкість.

У банківській практиці під терміном „ліквідність” розуміють здатність банку виконувати вчасно свої зобов'язання, як по поверненню вкладених коштів з виплатою відповідного винагороди, так і по видачі нових кредитів. Дана здатність банку розглядається в перспективі – як співвідношення сум активів і пасивів з однаковими термінами. Нарешті, говорять про більш ліквідні і менш ліквідні активи банку з погляду можливості швидкого перетворення їх у кошти. Як видно з цих визначень – вони між собою взаємозалежні.

Термін „ліквідність” (від лат. Liquidus – рідкий, текучий) у буквальному значенні слова означає легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у кошти [4].

Ліквідність – найважливіша якісна характеристика діяльності банку, що свідчить про його надійність і стабільність. Для забезпечення ліквідності банку необхідно здійснювати процес управління активами і пасивами, при якому активи можуть вчасно перетворюватися в кошти, не втрачаючи при цьому своєї вартості.

Ціль управління ліквідністю – одержання максимальних доходів при збереженні адекватного рівня ліквідних активів, необхідних для забезпечення реальної і потенційної потреби клієнтів і банку в джерелах фінансування.

Сутність проблеми управління ліквідністю полягає в тому, що попит на ліквідні засоби рідко дорівнює їх пропозиції в будь-який момент часу, тому банк постійно має справу або з дефіцитом ліквідних коштів або з їх надлишком. Дефіцит ліквідних засобів

призводить до порушення нормативних вимог центральних банків, штрафних санкцій і – що найнебезпечніше для банку – до втрати депозитів. Надмірна ліквідність породжує дилему „ліквідність – прибутковість”, адже найбільш ліквідні активи не генерують доходів. Якщо фактична ліквідність значно перевищує необхідний рівень або встановлені нормативи, то діяльність банку негативно оцінюється акціонерами з погляду не повністю використаних можливостей для отримання прибутку. [3]

Таким чином, ризик ліквідності співвідноситься з потенційною втратою прибутку або зменшенням ринкової вартості банківського капіталу через нездатність реагувати на потребу в ресурсах вчасно й ефективно з погляду ціни.

Вирішення проблем ліквідності пов'язано для банку з певними реальними і потенційними витратами, що включають процентні виплати по позиках, поточні витрати часу і грошей на пошук ліквідних ресурсів, альтернативну вартість активів, рівну майбутнім доходам, яка повинна бути відома, коли активи, які приносять доходи, продаються. Очевидно, керівництво повинно зіставляти цю вартість з необхідністю невідкладного забезпечення потреби банку в ліквідних коштах. Якщо банк володіє надмірними ліквідними ресурсами в будь-який момент часу, керівництво повинно бути готовим негайно інвестувати ці кошти, щоб уникнути витрат виникнення альтернативної вартості незадіяних засобів, які не приносять доходів банку. Однак тут слід зазначити той факт, що управління ліквідністю пов'язане з ризиком зміни процентних ставок (процентний ризик) і ризиком недоступності ліквідних ресурсів в обсязі, необхідному для банку.

У практиці світової банківської справи поки не знайдено всеосяжної формули чи набору нормативів, які б досить точно визначали потребу комерційних банків у необхідних ліквідних коштах. Прогнозуючи рівень внесків і позичок, банки покладаються в основному на свій минулий досвід. Масштаби можливих коливань у рівні внесків і кредитів часто можуть підказати графіки і таблиці середньомісячних даних за кілька років чи за період економічного циклу.

Але яким би не був банк, великим чи малим, при прогнозуванні його потреб у ліквідних ресурсах необхідно враховувати як місцеві, так і загальнонаціональні аспекти. На місцевому рівні до уваги беруться в першу чергу вид, джерело і ступінь стабільності внесків. Прийнято вважати, що ощадні вклади більш стабільні в порівнянні зі строковими вкладками, а строкові вклади – у порівнянні зі вкладками до запитання. Це, як правило, справедливо у відношенні окремих

рахунків, але не завжди вірно, коли мова йде про сукупні внески банку. Вклади до запитання, що складаються з безлічі невеликих і середніх рахунків, у цілому більш стабільні, чим ті ж внески, але які складаються з рахунків декількох великих ділових фірм чи індивідуальних вкладників, тому що збіги коливань залишків на рахунках більше ймовірні лише для дуже небагатьох ділових фірм.

Таким чином, очевидно, що на рівень банківської ліквідності впливають багато економічних і інших факторів, у зв'язку з чим питання розрахунків, планування і управління стають найважливішими напрямками в діяльності комерційних банків.

Для кількісної і якісної оцінки рівня ліквідності комерційних банків у світовій практиці використовуються різноманітні показники, що відбивають надійність і фінансову стійкість банку, безпеку його діяльності. Одночасно ці показники виступають як критерії оцінки діяльності комерційного банку. У більшості країн показники ліквідності законодавчо регламентуються, тобто встановлюється перелік оціночних показників і їх критеріальні рівні.

Для оцінки ліквідності банку використовується система показників (нормативів, коефіцієнтів), що визначають бажані чи припустимі з погляду регулюючих органів співвідношення окремих активних і пасивних статей балансу, а також структурні співвідношення усередині активної і пасивної частин балансу банку.

Така система звичайно містить у собі показники поточної, коротко- і довгострокової ліквідності, що характеризують стійкість пасивів, рухливість активів, відповідність між пасивними й активними операціями по термінах їхнього проведення, здатність банку виконувати свої зобов'язання.

В даний час для банківської системи України існує тільки одна офіційна методика аналізу ліквідності – методика коефіцієнтного аналізу (Інструкція НБУ „Про порядок регулювання й аналізу діяльності комерційних банків”, нова редакція якої затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001р. №368) і алгоритму розрахунку економічних нормативів (Постанова НБУ від 28.11.01р. №489).

Відмітною рисою нової Інструкції стала близькість її змісту, методології, числових параметрів до міжнародних стандартів. У зв'язку з цим всі економічні нормативи, установлені зазначеною Інструкцією, носять обов'язковий характер.

Відповідно до діючої Інструкції встановлені наступні обов'язкові нормативи ліквідності:

- 1) норматив миттєвої ліквідності (H_4);

2) норматив поточної ліквідності (*H5*) (терміном погашення до 30 днів);

3) норматив короткострокової ліквідності (*H6*) (з початковим терміном погашення до 1 року). [1]

Норматив миттєвої ліквідності (*H4*) розраховується як відношення коштів на кореспондентському рахунку й у касі до поточних рахунків за формулою:

$$H4 = \frac{K_{кр} + K_a}{P_n} \times 100\%, \text{ де}$$

K_{кр} – кошти на кореспондентському рахунку в НБУ, міжбанківські кредити (овернайт), рахунки ностро;

K_a – кошти в касі, 50% коштів у дорожніх чеках;

P_n – поточні рахунки (коррахунки інших банків, кошти до запитання юридичних і фізичних осіб, транзитні рахунки, кошти на платіжних картках).

Нормативне значення показника *H4* повинно бути не меншим 20%.

Норматив поточної ліквідності (*H5*) розраховується як відношення вимог (активів) і зобов'язань (пасивів) банку з кінцевим терміном погашення до 30 днів за формулою:

$$H5 = \frac{A_{пв}}{P_n + 3} \times 100\%, \text{ де}$$

A_{пв} – активи первинної і вторинної ліквідності банку (кошти в касі; дорожні чеки; банківські метали; кошти на кореспондентському рахунку в НБУ та інших банках (ностро); строкові депозити, які розміщені в НБУ та інших банках; кредити, видані іншим банкам (без врахування простроченої заборгованості і пролонгованої заборгованості); боргові цінні папери, рефінансовані НБУ в портфелі банку на продаж і інвестиції; боргові цінні папери в портфелі банку на продаж і інвестиції; кредити юридичних і фізичних осіб, векселі (без врахування простроченої заборгованості і пролонгованої заборгованості);

P_n – поточні рахунки банку (кошти НБУ; коррахунки (лоро) інших банків; овернайт, отриманий від інших банків; кошти бюджетних і позабюджетних фондів України; кошти за довірчими операціями (трасти); кошти (до запитання і термінові) клієнтів банку (юридичних і фізичних осіб); кошти на пластикових картках (юридичних і фізичних осіб); транзитні рахунки);

3 – зобов'язання банку (кредити, отримані від НБУ; строкові депозити інших банків; кредити, отримані від інших банків; цінні

папери власного боргу (векселі, ощадні сертифікати); субординований борг; строкові депозити юридичних і фізичних осіб; позабалансові зобов'язання (гарантії, поручительства, акредитиви й акцепти, видані банкам, гарантії й авалі, видані клієнтам, безвідзивні кредитні лінії, операції по андерайтингу).

Нормативне значення показника *H5* повинне бути з 01.07.2002р. не меншим 35%, з 01.01.2003р. – 40%.

Норматив короткострокової ліквідності (*H6*) (з початковим терміном погашення до 1 року).

Норматив короткострокової ліквідності визначається шляхом співвідношення ліквідних активів і короткострокових зобов'язань і розраховується за формулою:

$$H6 = \frac{Al}{Pn + Zk} \times 100\%, \text{ де}$$

Al – ліквідні активи (кошти в касі; дорожні чеки; банківські метали; кошти на кореспондентському рахунку в НБУ та інших банках (ностро); строкові депозити, які розміщені в НБУ та інших банках; кредити, видані іншим банкам (без врахування простроченої заборгованості і пролонгованої заборгованості);

Pn – поточні рахунки банку (кошти НБУ; коррахунки (лоро) інших банків; овернайт, отриманий від інших банків; кошти бюджетних і позабюджетних фондів України; кошти за довірчими операціями (трасти); кошти (до запитання і строкові) клієнтів банку (юридичних і фізичних осіб); кошти на пластикових картах (юридичних і фізичних осіб); транзитні рахунки;

Zk – короткострокові зобов'язання банку (кредити, отримані від НБУ (крім довгострокових); строкові депозити інших банків (крім довгострокових); кредити, отримані від інших банків (крім довгострокових); цінні папери власного боргу (векселі, ощадні сертифікати); строкові депозити юридичних і фізичних осіб (крім довгострокових); позабалансові зобов'язання (гарантії, поручительства, акредитиви й акцепти, видані банкам, гарантії й авалі, видані клієнтам, безвідзивні кредитні лінії, операції по андерайтингу).

Нормативне значення показника *H6* повинне бути не менш 20%.

Таким чином, з огляду на винятково важливу роль ліквідності в життєдіяльності банку та підтримці рівноваги банківської системи в цілому в багатьох країнах (і в Україні також) органами банківського нагляду та законодавством передбачено встановлення норм ліквідності. Банки зобов'язані підтримувати показники ліквідності не нижчими від певного рівня (норми), що визначаєть-

ся з урахуванням нагромадженого досвіду та конкретних економічних умов у країні.

Такий метод спрямований насамперед на здійснення контролюючої функції за станом ліквідності комерційних банків, але іноді спонукає керівництво банків до послаблення уваги до даної проблеми і сприйняття її не як власної, а такої, що може бути вирішена через втручання центрального банку і надання стабілізаційних кредитів. Як показує зарубіжний і вітчизняний досвід, така позиція є глибоко помилковою і призводить здебільшого до трагічних наслідків, коли банк перестає існувати. Після втрати ліквідності відновити репутацію банку та довіру до нього з боку клієнтів майже неможливо.

Встановлення звітності за нормативами ліквідності лише на звітну дату підштовхує комерційні банки до залучення недостатніх ліквідних коштів на міжбанківському ринку. Мета цих операцій – забезпечити ліквідність на звітну дату. Але позичати фінансові ресурси при погіршенні ліквідності легше, ніж забезпечити умови для їх повного та вчасного повернення у майбутньому.

Тому зазначені нормативи не несуть інформації щодо обсягів ліквідних коштів на час між періодами звітності. Це ще раз свідчить про необхідність виміру саме динаміки потоку ліквідних коштів.

Якщо розглянути нормативи ліквідності, то можна дійти висновку, що позики є найменш ліквідним із всіх активів, які здатні забезпечувати доход. Тому чим більша частка вкладі розміщується в позики, тим нижчі показники ліквідності. Вони мають той недолік, що не відображають фактичного збільшення строків погашення позик внаслідок пролонгації їх або прострочки та якості кредитного портфеля. Для визначення кредитного портфеля необхідно брати до уваги строки пролонгації та прострочки, кредитоздатність позичальників. Важливо, чи погашаються кредити окремими платежами чи одноразово.

Один банк може розмістити 50% активів у касову готівку і короткострокові державні цінні папери. Інший – у банківські будівлі та іншу нерухомість. І у першого, і у другого буде однаковий коефіцієнт відношення активів до залучених коштів. Зрозуміло, що банки не можуть мати однакового рівня ліквідності. Разом з тим, показник загальної ліквідності відображає співвідношення між всіма зобов'язаннями банку і його активами. Якщо даний коефіцієнт відносно високий, банки мають стримувати фінансування ресурсів у кредитні та інвестиційні операції. Більш того, вони стають обережнішими і починають підвищувати процентні став-

ки в міру погіршення ліквідності та встановлення більш жорсткої кредитної політики. І хоча верхня межа цього коефіцієнта ніколи не виражається точною цифрою, вона тим паче впливає на кредитні та інвестиційні рішення банку.

За останні роки цей коефіцієнт має тенденцію до зростання, особливо у найбільших банків країни. Це пояснюється перш за все здатністю та бажанням великих банків вирішувати проблему ліквідності через управління пасивами, тобто за допомогою залучення недостатніх коштів на ринку, не за рахунок, наприклад, перегрупування активів і пасивів.

Недоліком коефіцієнта миттєвої ліквідності іноді називають те, що значна частина касових активів на практиці не може бути використана для задоволення потреб банку в ліквідних коштах. Частина касових активів, яка являє собою обов'язкові резерви, звичайно не може бути спрямована на задоволення потреб у кредитах, але обов'язкові резерви можна використовувати для покриття сум вилучення вкладів. Сума обов'язкових резервів також встановлюється відповідно до обсягів і видів залучених коштів, а тому обсяг обов'язкових резервів і обсяг залучених коштів завжди мають певну пропорцію. При розрахунку коефіцієнта доцільно включати до складу високоліквідних активів державні короткострокові цінні папери.

Обмеження, закладені в системі показників Інструкції НБУ, спрямовані на зменшення конкретного виду ризику без ув'язування з можливістю виникнення іншого виду ризику.

Наприклад, якщо розцінювати терміни за даними групами пасивів винятково з погляду найгіршого сценарію за ліквідністю і, відповідно, зменшити ризик втрати поточної ліквідності до мінімуму, то в банку значно знизиться можливість розміщувати ресурси на більш тривалі терміни, що може зовсім безпідставно знизити фактичну маржу нижче необхідного для роботи банку рівня.

Таким чином, через неможливість використання в повному обсязі методу НБУ в практичній діяльності з керування ліквідністю банку необхідно мати власну методику як по визначенню граничних і оптимальних показників ліквідності, так і по встановленню особливого плану по підтримці ліквідності в банку при виникненні кризової ситуації.

Наразі НБУ обрав шлях поступової децентралізації процесу управління ліквідністю банків. Якщо на етапі формування банківської системи регулювання здійснювалось через встановлення ряду економічних нормативів ліквідності, якими визначались як суми,

так і строки залучення та розміщення коштів (до одного місяця, до трьох місяців), то в даний час відповідність строків регулюється банками самостійно, а кількість обов'язкових нормативів ліквідності скоротилась до трьох.

У деяких країнах, наприклад у США, не існує обов'язкових нормативів ліквідності, і банки самостійно вирішують дану проблему. Але органи банківського нагляду постійно здійснюють контроль за станом ліквідності і оцінюють якість управління нею в ході перевірок на місцях за рейтинговою системою "CAMEL", де ліквідність розглядається як один з найважливіших показників діяльності. [2]

Відповідно до даної системи ліквідність банку оцінюється за наступними напрямками:

- 1) мінливості депозитів;
- 2) здатності активів швидко обмінюватися на готівку;
- 3) доступності грошових ринків;
- 4) ступеню надійності фондів, чуттєвих до зміни процентної ставки;

5) наявності стратегії і внутрішньої політики з керування ризиком ліквідності.

На підставі аналізу цих компонентів банку може бути присвоєний рейтинг ліквідності (від 1 до 5):

РЕЙТИНГ 1 (СИЛЬНИЙ). Рівень ліквідності забезпечує більш ніж достатній обсяг ліквідних активів чи вільний доступ до зовнішніх джерел ліквідності. Звичайно така ситуація відбиває такі показники ліквідності, що значно перевищують прийняті норми. Показники ліквідності, які трохи нижчі, теж оцінюються за першим рейтингом, якщо банк має вільний доступ до ринку, підтримує помірний рівень позикових фондів.

РЕЙТИНГ 2 (ЗАДОВІЛЬНИЙ). Ліквідність знижується, і банк збільшує позичкові кошти (показники все ще є прийнятними).

РЕЙТИНГ 3 (ПОСЕРЕДНИЙ). Ліквідність характеризується: обсягом ліквідних активів, недостатнім для повного покриття попиту за зобов'язаннями і адекватного задоволення кредитних потреб клієнтів без збільшення позикових коштів, і рівнем позикових засобів, що уже досягли чи перевищили оптимальні пропорції.

РЕЙТИНГ 4 (КРИТИЧНИЙ). Показники ліквідності значно нижчі прийнятих норм. Обсяг активів, які можна вільно перевести в готівку настільки малий, що під загрозою виявляється життєздатність банку, що вимагає термінового втручання керівництва.

РЕЙТИНГ 5 (НЕЗАДОВІЛЬНИЙ). Ліквідність настільки критична, що про подальше ведення операцій говорити не доводиться. Такі банки вимагають уживання негайних заходів чи фінансової допомоги.

Отже, забезпечення ліквідності банку – це складна та багатогатна задача, успіх вирішення якої визначає суть і зміст політики та діяльності будь-якого комерційного банку як підприємницької структури в системі банківської справи.

Система наведених коефіцієнтів відбиває окремі моменти стану банківської ліквідності. Однак, норми за рядом коефіцієнтів, прийняті в міжнародній практиці, необхідно розглядати скоріше як відомості інформативного характеру, що не відбивають багато особливостей економічного простору України. Менеджерам в області управління ліквідністю важливо частіше розглядати динаміку всіх показників ліквідності, чим рівень кожного з них, щоб довідатися підвищується чи знижується рівень ліквідності і чому.

У процесі аналізу такої динаміки за визначений період і з'ясування з фінансовим станом банківської установи протягом цього періоду можна визначити оптимальні (бажані) і критичні значення коефіцієнтів. Дані показники і нормативи можуть бути корисні для оцінки діяльності банку. Однак відсутні достатні підстави переваги застосування якого-небудь одного нормативу для оцінки стану ліквідності. Однобічність і обмежене значення кожного показника свідчить про доцільність використання для оцінки і регулювання ліквідності сукупності даних показників. Повна характеристика ліквідності припускає відповідність, взаємне ув'язування сум і термінів погашення активів з вимогами, що можуть бути пред'явлені власниками коштів, які складають ресурсну базу.

Література

1. Постанова Правління НБУ №368 від 28.08.2001р. про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні // <http://www.bank.gov.ua>.
2. Портер Роберт С. Введение в регулирование, надзор и анализ деятельности банков / Ин-т эк. развития / Под. Ред. Уорд Мэри, Э. Миркина. – М. – Вашингтон, 1992. – 107 с.
3. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
4. <http://finance.com.ua>.